

การปกป้องคุ้มครองมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้¹

เบ็ญจรัศม์ มาประณีต*

บทนำ

ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.๒๕๕๐ มาตรา ๖๕ ให้ความสำคัญกับสิทธิชุมชนว่า “บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชน ชุมชนท้องถิ่น หรือชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม ย่อมมีสิทธิอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะหรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษาและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน” รัฐบาลมีนโยบายทางด้านสังคมโดยเน้นการส่งเสริมให้ทุกภาค ส่วนของสังคมมีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคมไทยให้เป็นสังคม ที่มีสันติสุขอย่างยั่งยืน บนฐานของวัฒนธรรมไทย และใช้สื่อทุกรูปแบบในการสร้างสรรค์สังคม รักษาสืบทอด ศิลปวัฒนธรรมของชาติ และความหลากหลายของวัฒนธรรมท้องถิ่น เพื่อเชิดชูคุณค่า และจิตวิญญาณของความเป็นไทย ตลอดจนสร้างความสามัคคี เอื้ออาทรสมานฉันท์ของสังคมและประเทศชาติ นอกจากนี้ เนื่องจากความหลากหลายของวัฒนธรรมโดยเฉพาะอย่างยิ่งมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้กำลังเสื่อมถอยและบางอย่างเริ่มสูญหายไปตามกระแสโลก ในปัจจุบันปัจเจกบุคคลและกลุ่มชนไม่อาจสงวนรักษาไว้ได้ แต่ในขณะเดียวกันมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้เหล่านี้กลับถูกนำไปใช้ประโยชน์โดยไม่มีการเคารพต่อคุณค่าดั้งเดิมทั้งต่อวัฒนธรรม และภูมิปัญญา รวมถึงบุคคลหรือชุมชนผู้เป็นเจ้าของภูมิปัญญาและวัฒนธรรม

ด้วยเหตุนี้เอง การปกป้องมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้จึงมีความจำเป็นอย่างที่จะได้รับการอนุรักษ์ ฟื้นฟู ส่งเสริมและสนับสนุนเพื่อธำรงรักษา และสืบทอดวัฒนธรรม ซึ่งแม้แต่องค์การการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ หรือ ยูเนสโก (UNESCO) มีความพยายามที่จะคุ้มครองมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ เนื่องจากตระหนักถึงความสำคัญที่มรดกทางวัฒนธรรมเหล่านี้ มีส่วนในการก่อให้เกิดความเข้าใจในเอกลักษณ์ของกลุ่มชนและชุมชน

¹ มรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้แปลจากคำภาษาอังกฤษ “Intangible Cultural Heritage (ICH)” ซึ่งยังไม่มีแปลคำศัพท์นี้อย่างเป็นทางการที่เป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวาง ถึงแม้ว่าสำนักราชบัณฑิตยสถานจะให้คำบัญญัติไว้ว่า “มรดกทางวัฒนธรรมเชิงนามธรรม” ยังไม่เป็นที่ยอมรับในหมู่ผู้ทรงคุณวุฒิทางวัฒนธรรม นักวิชาการและนักภาษาศาสตร์ เนื่องจากคำว่า “นามธรรม” มีความหมายตรงกับภาษาอังกฤษคำว่า “subjective” สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ อยู่ระหว่างการดำเนินงานที่จะบัญญัติศัพท์ พร้อมความหมายของคำว่า ICH ในบริบทของประเทศไทย ดังนั้น ในที่นี้ จึงขอใช้คำว่า “มรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้” ที่แปลตรงตามความหมายคำศัพท์ภาษาอังกฤษก่อน

* นักวิชาการวัฒนธรรมชำนาญการ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม

ต่าง ๆ อันเป็นผลมาจากการซึมซับหล่อหลอมโดยมรดกวัฒนธรรมดังกล่าว ในปี พ.ศ.2544 ณ ที่ประชุมทั่วไปของยูเนสโก สมัยที่ 31 ขาดสมาชิกได้เห็นพ้องต้องกันว่าลววิธในการคุ้มครองมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้นั้น ควรจะอยู่ภายใต้กรอบของอนุสัญญาระหว่างประเทศเพื่อให้มีผลบังคับใช้ทางกฎหมาย ซึ่งข้อคิดเห็นดังกล่าวได้นำไปสู่การให้ความเห็นชอบต่ออนุสัญญาเพื่อการพิทักษ์รักษามรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ ในปี พ.ศ.2546

ประเทศไทยเป็นประเทศที่มั่งคั่งด้วยมรดกวัฒนธรรมทั้งที่จับต้องได้และจับต้องไม่ได้ ซึ่งในปัจจุบันสังคมได้ให้ความสำคัญกับการนำวัฒนธรรมมาแปลงเป็นผลิตภัณฑ์เพื่อกระตุ้นเศรษฐกิจโดยส่วนใหญ่จะเป็นผลผลิตของภูมิปัญญาที่ได้รับการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ แต่ได้รับการปรับปรุงและสร้างสรรค์ต่อยอดใหม่ตามกระแสนิยมของสังคมโลกในปัจจุบัน การปกป้องคุ้มครองมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งเพื่อให้วัฒนธรรมไทยยังคงซึ่งเอกลักษณ์และทรงคุณค่าไว้อยู่ต่อไป

ความหมายของมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้

ยูเนสโก (UNESCO, 2003) ให้ความหมายของคำว่า “มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้” เป็นการปฏิบัติ การเป็นตัวแทน การแสดงออก ความรู้ ทักษะ เช่นเดียวกับ เครื่องมือ วัตถุ โบราณวัตถุและพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับสิ่งเหล่านั้น ซึ่งชุมชน กลุ่มชน และในบางกรณีปัจเจกบุคคลยอมรับว่าเป็นส่วนหนึ่งของมรดกทางวัฒนธรรมของตน มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้นี้ ถ่ายทอดไปสู่คนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่งเป็นสิ่งซึ่งชุมชนและกลุ่มชนสร้างขึ้นใหม่อย่างสม่ำเสมอ เพื่อตอบสนองต่อสภาพแวดล้อมของตน ปฏิสัมพันธ์ของสิ่งดังกล่าว ที่มีต่อธรรมชาติและประวัติศาสตร์ของตนและก่อให้เกิดความรู้สึกมีอัตลักษณ์ และความต่อเนื่อง ดังนั้นจึงก่อให้เกิดความเคารพต่อความหลากหลายทางวัฒนธรรม และการคิดสร้างสรรค์ของมนุษย์ เพื่อจุดประสงค์ของอนุสัญญาฉบับนี้ จะมีการพิจารณาเฉพาะมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้เท่าที่สอดคล้องกับบทบัญญัติที่มีอยู่ด้านสิทธิมนุษยชนระหว่างประเทศเท่านั้นรวมทั้งข้อกำหนดให้มีการเคารพซึ่งกันและกันระหว่างชุมชนทั้งหลาย กลุ่ม และบุคคล และต่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

สาขาของมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้

1. มรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้โดยยูเนสโก ตามที่กำหนดในอนุสัญญาเพื่อการพิทักษ์รักษามรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ ประกอบด้วยสาขาดังนี้ (UNESCO, 2003)

1.1 มุขปาฐะและการแสดงออก รวมถึงภาษาในฐานะที่เป็นสื่อของมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ (Oral traditions and expressions, including language as a vehicle of the intangible cultural heritage) เช่น สุภาชิต คำปริศนา คำพังเพย นิทาน เรื่องเล่า เพลงกล่อมเด็ก

ตำนาน มหาภาพย์ ร้อยกรอง บทสวด บทเพลง ฯลฯ ซึ่งมุขปาฐะและการแสดงออกเหล่านี้เป็นการถ่ายทอดองค์ความรู้ คุณค่า และความทรงจำที่มีร่วมกัน โดยสิ่งเหล่านี้มีบทบาทสำคัญยิ่งต่อการอยู่รอดทางวัฒนธรรม

1.2 ศิลปะการแสดง (Performing arts) โดยศิลปะการแสดงอาจจะผนวกรวมกับหรือเป็นส่วนหนึ่งของมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้สาขาอื่นๆ เช่น พิธีกรรม งานเทศกาลหรือมุขปาฐะ ในการสำรวจศิลปะการแสดงพบว่าเนื้อหาสาระของศิลปะการแสดงมีความหลากหลาย ไม่ว่าจะเกี่ยวข้องกับศาสนาหรือความเป็นดั้งเดิมหรือไม่ก็ตาม จะมีความเกี่ยวข้องกับการทำงาน ความบันเทิง การเมืองและเศรษฐกิจ นอกจากนี้ ศิลปะการแสดงยังมีความหลากหลายหลากหลายในโอกาสที่จะแสดงด้วยเช่น ศิลปะการแสดงในงานแต่งงาน งานศพ พิธีกรรม เทศกาลหรืองานสังคมอื่นๆ

1.3 แนวปฏิบัติทางสังคม พิธีกรรม และงานเทศกาลต่างๆ (Social practices, rituals and festive events) ซึ่งเป็นกิจกรรมที่มีการปฏิบัติกันอย่างเป็นประจำประกอบการดำรงชีวิต ของชุมชนหรือกลุ่มคน แนวปฏิบัติทางสังคมกำหนดชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชน ซึ่งสร้างความ เป็นอัตลักษณ์ ความเป็นตัวตน และความต่อเนื่องของความเป็นอยู่ในชุมชน การปฏิบัติ ในพิธีกรรมต่างๆ ส่วนใหญ่จะถึงกำเนิดและปฏิบัติในช่วงระยะเวลาที่สถานที่ที่กำหนด ไว้เป็นพิเศษ และในบางครั้งอาจจะมีการจำกัดกลุ่มคนที่สามารถเข้าร่วมในแนวปฏิบัติทางสังคมหรือพิธีกรรมนั้นๆ ได้ ในส่วนของงานเทศกาลต่างๆ ส่วนใหญ่จะเปิดต่อสาธารณะชนโดยไม่มีการจำกัดผู้ที่เข้าร่วมงาน นั้นๆ ตัวอย่างของแนวปฏิบัติทางสังคม พิธีกรรม และงานเทศกาลต่างๆ

1.4 ความรู้และวิถีปฏิบัติเกี่ยวกับธรรมชาติและจักรวาล (Knowledge and practices concerning nature and the universe) องค์ความรู้ ความชำนาญ ทักษะ การปฏิบัติ เครื่องหมายแสดงออกที่ชุมชนได้มีการพัฒนาและทำให้อยู่ถาวรที่มีการปฏิสัมพันธ์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ระบบที่เกี่ยวกับกระบวนการคิดนี้แสดงออกผ่านภาษา มุขปาฐะ ความทรงจำ และพื้นที่ ซึ่งออกมาในรูปแบบของคุณค่า ความเชื่อ พิธีกรรม พิธีการเยียวยาแนวปฏิบัติทางสังคมหรือสถาบัน และองค์การทางสังคม ตัวอย่างของสาขานี้ เช่น ภูมิปัญญาท้องถิ่น เภยนิเวศวิทยา องค์ความรู้ของชนพื้นเมือง ชาติพันธุ์ ชีวภาพ ชาติพันธุ์พฤกษศาสตร์ระบบ การรักษาแบบดั้งเดิม ตำราปรุงยา พิธีกรรม วิถีการกินอยู่ ความเชื่อ ศาสตร์อันลึกลับ พิธีการ เข้าร่วมทางศาสนา การทำนายโชคชะตา การพยากรณ์ จักรวาลวิทยา ความเชื่อในเกี่ยวกับเรื่องหมอผีหรือคนทรงเจ้า ฯลฯ

1.5 งานช่างฝีมือดั้งเดิม (Traditional craftsmanship) หมายถึง ทักษะ และ องค์ความรู้ที่แสดงออกมาจากงานช่างฝีมือ ซึ่งเป็นทักษะที่มีความจำเป็นในการสืบทอด องค์ความรู้ ของช่างฝีมือสู่คนรุ่นหลังภายในชุมชน ตัวอย่างงานช่างฝีมือดั้งเดิม เช่น ผ้า และผลิตภัณฑ์ จากผ้าเครื่องจักสาน เครื่องรัก เครื่องปั้นดินเผา เครื่องโลหะ เครื่องไม้ เครื่องหนัง อัญมณี

และเครื่องประดับ งานศิลปกรรมพื้นบ้าน ฯลฯ

2. มรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้โดยสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (สวช.) ได้นิยามความหมายและประเภทของมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ในประเทศไทยตามขอบเขตของมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ออกเป็น 5 สาขา ดังนี้ (สวช. 2548ข; 2551)

2.1 มุขปาฐะ หมายถึง การถ่ายทอดต่อกันมา หรือการเล่าต่อๆ กันมา โดยมิได้เขียนเป็นลายลักษณ์อักษร ประกอบด้วย นิทาน ประวัติศาสตร์จากการบอกเล่า ชื่อบ้าน นามเมือง บทสวดในพิธีกรรม สำนวน ภาษิต ผญาเกี่ยว คำอุ้วบ่าวสาว และปริศนาคำทาย รวมทั้งการใช้สัญลักษณ์ต่างๆ เพื่อสื่อความหมายเข้าใจร่วมกันของกลุ่มชน มีรายละเอียดดังนี้

รูปภาพ 1 ตัวอย่างมุขปาฐะ

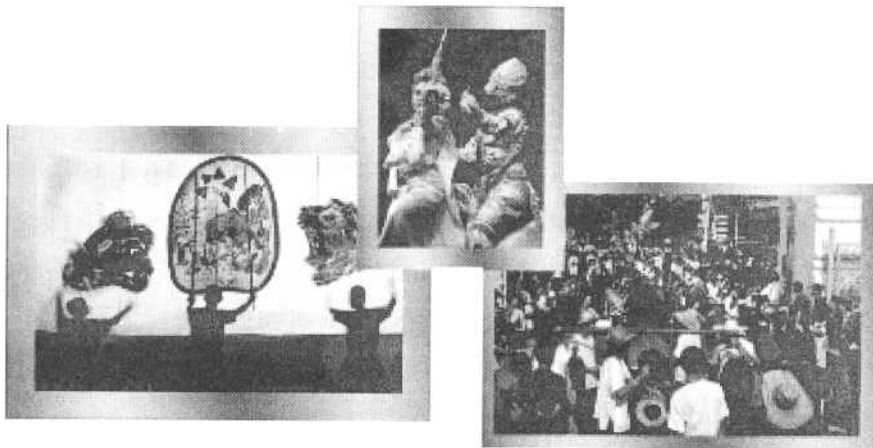
- 1) นิทาน/ตำนาน เรื่องที่เล่ากันมาหรือเรื่องเล่าที่สืบทอดต่อกันมา ประกอบด้วย นิทานเทวปกรณ์/ตำนาน นิทานศขสนา นิทานคติ นิทานมหัศจรรย์ นิทานชีวิต นิทานประจำถิ่น นิทานอธิบายเหตุ นิทานเรื่องสัตว์ นิทานเรื่องผี มุขตลกและเรื่องไม้ นิทานเข้าแบบของไทย เป็นต้น
- 2) ประวัติศาสตร์จากการบอกเล่า การบอกเล่าข้อมูลในลักษณะของการรำลึก ความหลัง เกี่ยวกับเหตุการณ์หรือประสบการณ์ที่ผู้บอกเล่าประสบโดยตรง หรือผู้เล่าได้รับฟังจากผู้คุ้นเคยอื่นๆ ประกอบด้วย ถิ่นกำเนิด กลุ่มคนดั้งเดิม ผู้บุกเบิก ผู้เข้ามาตั้งถิ่นฐาน การติดต่อ/การคมนาคม บุคคลสำคัญในท้องถิ่น สถานที่สำคัญในท้องถิ่น เป็นต้น
- 3) ชื่อบ้านนามเมือง เรื่องราวที่เล่าสืบทอดกันมาเกี่ยวกับประวัติ ความเป็นมาของการเรียกชื่อ สถานที่หรือการตั้งชื่อเมืองและบ้าน และอื่นๆ
- 4) บทสวดในพิธีกรรม คำสวดที่ใช้ประกอบในพิธีกรรมต่างๆ เช่น คำเรียกขวัญ บทสวดการทำขวัญนก คำสมา คำเวหนาน และอื่นๆ เป็นต้น
- 5) สำนวน ภาษิต คำพูดหรือคำกล่าวที่เป็นคำพูดติดปากของคนไทย โดยคำพูดดังกล่าวมีหลายลักษณะและวิธพูดแตกต่างกัน บางทีเรียกว่า สำนวน หรือสำนวนไทย ซึ่งมักจะมีสัมผัสคล้องจองกัน หรือเล่นคำมีความไพเราะ และมีความหมายโดยนัย ให้ความรู้ลึกซึ้งซึ่งกินใจผู้ฟัง ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือจะเรียกว่า “ผญา” ซึ่งหมายถึง คำคม คติ สุภาษิต และสำนวนที่มี

คำอุปมาอุปไมยต่างๆ อาจจะเป็นบทร้อยกรองสั้นๆ ที่ไม่ต้องสัมผัสเสียงหรือสระ แต่อาศัยเสียงเน้นหนักหรือเล่นตัวอักษร การคิดขึ้นมาสดๆ หรืออาจจะจดจำมาจากคนอื่น เช่น ไหวหาร คำคม คำพังเพย อุปมาอุปไมย สุภาษิต ทุกาษิต คำขวัญ คติพจน์ คำสวดสาบาน คำสาปแช่ง คำชม คำอวยพร คำอธิษฐาน เป็นต้น

6) ฃญาเกี่ยว คำอุปาวสาว หรือสำนวนการเกี่ยวพาราสีของแต่ละห้องถิ่น ไหวหารรักที่เป็นคำพูดของหนุ่มสาวหรือพ้อหม่ายแม่หม่ายที่ใช้พูดโต้ตอบกันในเชิงขู้สาว

7) ปริศนาคำทาย คำหรือข้อความที่ตั้งเป็นคำถาม เพื่อให้ผู้ตอบได้ทาย หรือตอบปัญหา อันเป็นการส่งเสริมการใช้ความคิด ปฏิภาณตีความภาษาด้วยสติปัญญา ฝึกให้สังเกต รอบด้าน ความว่องไวและเกิดความบันเทิงใจ สนุกเพลิดเพลินที่ผู้ทายและผู้เล่น ผู้เล่นจะหาคำมาอำพรางให้ผู้ทายแก้ปัญหาคำทายนั้นให้ชัดแจ้ง ถอดคำที่ซ่อนเงื่อนให้ออกคลายความจงนได้ เช่น คำทายเกี่ยวกับพืช สัตว์ อวัยวะ วัสดุเครื่องใช้ ปรากฏการณ์ธรรมชาติ ปัญหาเขาวัว การเล่นคำอื่นๆ เป็นต้น

2.2 ศิลปะการแสดง (Performing Arts) หมายถึง การแสดงออกซึ่งอารมณ์ความรู้สึกและเรื่องราวต่างๆ ประกอบด้วยดุริยางคศิลป์หรือดนตรี (Music) นาฏยศิลป์ (Dance) และการแสดงประเภทอื่นๆ มีรายละเอียดดังนี้

รูปภาพ 2 ตัวอย่างศิลปะการแสดง

- 1) ดนตรี ประกอบด้วย เครื่องดนตรี วงดนตรี เพลงและบทร้อง นักดนตรี/นักร้อง
- 2) การแสดง ประกอบด้วย การแสดงที่เป็นเรื่องราว และการแสดงระบำรำฟ้อน
- 3) ดนตรีและการแสดงในพิธีกรรม ประกอบด้วย ดนตรีในพิธีกรรมและดนตรีและการแสดงในพิธีกรรม
- 4) เพลงร้องพื้นบ้าน

2.3 แนวปฏิบัติทางสังคม พิธีกรรมและงานเทศกาลต่างๆ หมายถึง แบบอย่างที่ยึดมั่นกันมา และสิ่งที่นิยมถือประเพณีปฏิบัติสืบๆ กันมาจนเป็นแบบแผน ขนบธรรมเนียม หรือจารีตประเพณี ประกอบด้วย ความเชื่อ ขนบธรรมเนียม และประเพณีและพิธีกรรม มีรายละเอียดดังนี้

รูปภาพ 3 ภาพตัวอย่างแนวปฏิบัติทางสังคม พิธีกรรมและงานเทศกาลต่างๆ

1) ความเชื่อ การยอมรับสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือข้อเสนอย่างใดอย่างหนึ่งว่าเป็นความจริง การยอมรับเช่นนี้จะเกิดขึ้นได้จากสติปัญญาโดยมีเหตุผล หรือความศรัทธา หรือไม่มีความจริง หรือโดยไม่มีเหตุผลก็ได้ ทั้งนี้ อาจจะเป็นความเชื่อส่วนบุคคล หรือความเชื่อของกลุ่มบุคคล หรือกลุ่มชน เช่น ความเชื่อเรื่องผีและอำนาจเหนือธรรมชาติ โฉลก ไชยกลาง เครื่องรางของขลัง ข้อห้าม และอื่นๆ เป็นต้น

2) ขนบธรรมเนียม เป็นแบบอย่างที่ยึดมั่นปฏิบัติสืบต่อกันมา เช่น การผูกเสี่ยว การสมมาหรือขอขมา กิริยามารยาท และอื่นๆ เป็นต้น

3) ประเพณีและพิธีกรรม สิ่งที่ยึดมั่นถือปฏิบัติสืบๆ กันมาจนเป็นแบบแผน ขนบธรรมเนียมหรือจารีตประเพณี ประกอบด้วย พิธีกรรมการทำมาหากิน พิธีกรรมการดูแลสุขภาพ พิธีกรรมเกี่ยวกับการแลกเปลี่ยนผ่านชีวิต พิธีกรรมในรอบปี/ประเพณี 12 เดือน งานฉลอง และอื่นๆ เป็นต้น

รูปภาพ 4 ภาพตัวอย่างประเพณีและพิธีกรรม

2.4 ความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติและจักรวาล หมายถึง พื้นเพความรู้ ความสามารถ ทักษะในการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกับธรรมชาติและจักรวาลของกลุ่มชน ชุมชน และท้องถิ่น ประกอบด้วย ภูมิปัญญาการตั้งถิ่นฐาน ภูมิปัญญาอาหารการกิน ภูมิปัญญาการดูแลสุขภาพ ภูมิปัญญาการจัดการ

ทรัพยากรธรรมชาติ และโหราศาสตร์ ดาราศาสตร์ มีรายละเอียดดังนี้

1) ภูมิปัญญาการตั้งถิ่นฐาน เป็นองค์ความรู้ของคนในท้องถิ่น และชุมชนที่สั่งสม และสืบทอดต่อกันมาเกี่ยวกับการเลือกทำเล หรือที่ตั้งถิ่นฐาน การสร้างที่อยู่อาศัย และอื่นๆ

2) ภูมิปัญญาอาหารการกิน เป็นองค์ความรู้ในการผลิต ประมงแต่ง ถนอมอาหาร และอื่นๆ ของคนในท้องถิ่นและชุมชนที่สั่งสมและสืบทอดต่อกันมา เช่น ภูมิปัญญาของอาหาร การแปรรูป การถนอมอาหาร อาหารในพิธีกรรม ภาชนะเครื่องใช้ และอื่นๆ เป็นต้น

3) ภูมิปัญญาการดูแลสุขภาพ เป็นองค์ความรู้ในการจัดการ ดูแลสุขภาพ ในชุมชนแบบดั้งเดิม จนกลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตเกี่ยวข้องกับความเชื่อพิธีกรรมวัฒนธรรม ประเพณีและทรัพยากรที่แตกต่างกันในแต่ละท้องถิ่นและเป็นที่ยอมรับของชุมชนนั้นๆ เช่น วิธีการปฏิบัติเพื่อการดูแลสุขภาพและรักษาโรค ความเชื่อและระบบความสัมพันธ์ในการดูแลสุขภาพ และอื่นๆ เป็นต้น

รูปภาพ 5 ภาพตัวอย่างภูมิปัญญาการดูแลสุขภาพ

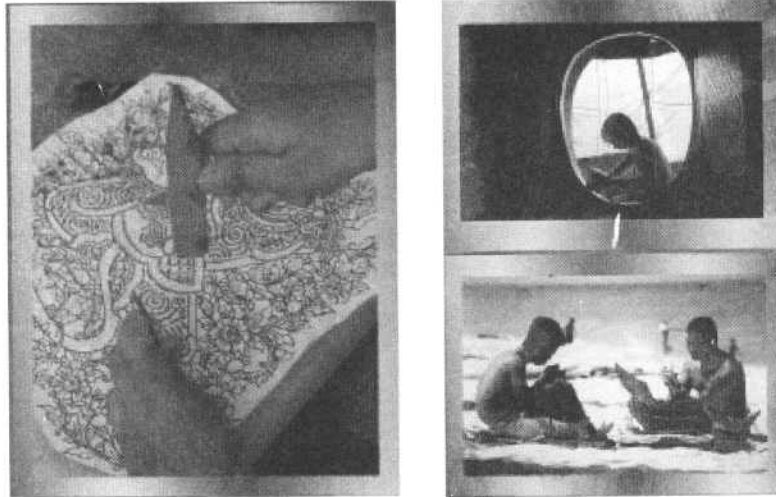
4) ภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เป็นองค์ความรู้ในการจัดการ ดูแลรักษาและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติของคนในท้องถิ่นและชุมชนที่สั่งสม และสืบทอดต่อกันมา เช่น การจัดการดินและแร่ธาตุ ป่า น้ำ และอื่นๆ เป็นต้น

5) โหราศาสตร์ ดาราศาสตร์ เป็นองค์ความรู้ที่คนในท้องถิ่นและชุมชนที่สั่งสม และสืบทอดต่อกันมาเกี่ยวกับการทำนายทายทัก ดวงชะตา ดวงดาว จักรวาล และสิ่งที่เหนือธรรมชาติ หรือเป็นวิชาที่ว่าด้วยการพยากรณ์ โดยอาศัยการโคจรของดวงดาวเป็นหลัก เช่น การตั้งชื่อ การพยากรณ์ การให้ฤกษ์ และอื่นๆ เป็นต้น

รูปภาพ 6 ภาพตัวอย่างโหราศาสตร์ ดาราศาสตร์

2.5 งานช่างฝีมือดั้งเดิม (Traditional Craftsmanship) หมายถึง ผลงานที่ช่างผลิตด้วยมือ และเทคโนโลยีพื้นบ้าน เพื่อประโยชน์ใช้สอยในวิถีชีวิต ขนบประเพณี ความเชื่อ และวัฒนธรรม ของกลุ่มชน มีลักษณะเฉพาะถิ่น ผลิตด้วยวัสดุที่หาได้ในท้องถิ่น และสะท้อนถึงภูมิปัญญา เกิดคุณค่าทางประวัติศาสตร์ มีรายละเอียดดังนี้

รูปภาพ 7 ภาพตัวอย่างงานช่างฝีมือเดิม

- 1) ผ้าและผลิตภัณฑ์จากผ้า เช่น ผ้าทอ ผ้าถัก ผ้าปัก ใช้ในชีวิตประจำวัน และพิธีกรรม
- 2) เครื่องจักสาน เช่น เครื่องจักสานที่ใช้ในชีวิตประจำวันและใช้ในพิธีกรรม
- 3) เครื่องรัก เช่น เครื่องเรือน เครื่องใช้ในการทำมาหากินและในพิธีกรรม
- 4) เครื่องปั้นดินเผา แบบเคลือบหรือไม่เคลือบที่ใช้ในชีวิตประจำวัน หรือในพิธีกรรม
- 5) เครื่องโลหะ ได้แก่ เครื่องประดับ ของใช้ในชีวิตประจำวันและเครื่องใช้ในพิธีกรรม
- 6) เครื่องไม้ ประเภทสิ่งก่อสร้าง ยานพาหนะ ของใช้ในชีวิตประจำวัน ของตกแต่ง และเครื่องใช้ในพิธีกรรม
- 7) เครื่องหนัง ประเภทของใช้ในชีวิตประจำวัน การแสดง และพิธีกรรม
- 8) อัญมณีและเครื่องประดับ ได้แก่ หิน พลอย แก้ว และวัสดุมีค่า
- 9) งานศิลปกรรมพื้นบ้าน เช่น ภาพเขียน งานปั้น งานแกะสลัก งานหล่อ
- 10) ผลิตภัณฑ์อื่นๆ เช่น ผลิตจากเปลือกหอย กระดุกสัตว์ กะลามะพร้าว กระดาษ หิน ฯลฯ

แนวทางการปกป้องคุ้มครองมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้

“การปกป้องคุ้มครอง” หมายถึง มาตรการเพื่อให้มรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ ดำรงอยู่รอด ต่อไป ซึ่งรวมถึงการจำแนก (Identification) การบันทึกหลักฐาน (Documentation) การวิจัย (Research) การอนุรักษ์ (Preservation) การคุ้มครอง (Protection) การส่งเสริม (Promotion) การเอื้อให้เด่นชัดขึ้น (Enhancement) การถ่ายทอด (Transmission) โดยเฉพาะทางในระบบและนอกระบบ และการฟื้นฟู (Revitalization) มรดกวัฒนธรรมดังกล่าว ซึ่งมีแนวทางการดำเนินงานการปกป้องคุ้มครองมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ ดังต่อไปนี้ (สวช. 2548ก; 2551)

1. การจัดทำทะเบียน

การจัดทำทะเบียนข้อมูล ถือเป็นวิธีการขั้นต้นของการปกป้องคุ้มครองมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้โดยการศึกษาวิจัย และวิเคราะห์สถานภาพของมรดกวัฒนธรรมรวมทั้งมีการบันทึก ข้อมูล ภาพเคลื่อนไหว ภาพนิ่ง และสื่อเสียงเพื่อประกอบในทะเบียน นอกจากนี้จะเป็นการบันทึก หลักฐานข้อมูลของมรดกทางวัฒนธรรมเหล่านั้นแล้ว ยังเป็นการกระตุ้นให้ชุมชน หน่วยงาน และสาธารณชนที่เกี่ยวข้อง เกิดความตระหนัก ใส่ใจ และเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ สืบสาน ตลอดจนเกิดกระบวนการปกป้องคุ้มครองมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้นั้นๆ ในที่สุด

2. การขึ้นทะเบียน

การขึ้นทะเบียนมรดกวัฒนธรรมพื้นบ้านและภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมถือว่าเป็นสิ่งสำคัญ ที่จะเป็นหลักฐานยืนยันการเป็นมรดกวัฒนธรรมของชาติประเทศต่างๆ ที่มีความก้าวหน้าในการบริหารจัดการมรดกทางวัฒนธรรม ต่างให้ความสำคัญต่อการขึ้นทะเบียนมรดกทางวัฒนธรรมของชาติตน และวางนโยบายในการบริหารจัดการ ทั้งในด้านการอนุรักษ์ สืบสาน พัฒนา ถ่ายทอด และแลกเปลี่ยน เพื่อสืบทอดต่อไปเป็นสมบัติของชาติและมวลมนุษยชาติ รวมทั้งพัฒนาให้เกิด เป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญและยั่งยืนต่อไป

3. การส่งเสริมทางวัฒนธรรม

การสนับสนุนให้บุคคลหรือหน่วยงานสามารถจัดกิจกรรมวัฒนธรรมได้อย่างมีประสิทธิภาพ และประสิทธิผล รวมถึงการส่งเสริมและสนับสนุนให้บุคคลที่มีความรู้ความสามารถ พิเศษทางวัฒนธรรมได้มีโอกาสแสดงออกและ พัฒนาความรู้ความสามารถอย่างเต็มตามศักยภาพ ถึงขั้นที่สมควรได้รับการยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะทางวัฒนธรรมของชาติในด้านนั้นๆ รวมถึงการส่งเสริมและสนับสนุนให้บุคคลและหน่วยงาน ทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติ ได้ทำกิจกรรมทางวัฒนธรรม เพื่อส่งเสริมผู้ที่มีความรู้ความสามารถพิเศษทางวัฒนธรรม อันจะนำไปสู่การสร้าง เอตทัคคะทางวัฒนธรรมในอนาคต

4. การอนุรักษ์ทางวัฒนธรรม

การพิทักษ์รักษาและธำรงไว้ซึ่งวัฒนธรรมทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม เพื่อก่อให้เกิดความรัก ความหวงแหน ความเข้าใจ และความภาคภูมิใจในความเป็นชาติตลอดจนเพื่อ

ประโยชน์ในการศึกษาค้นคว้าของคนรุ่นหลัง

5. การถ่ายทอดทางวัฒนธรรม

การนำวัฒนธรรม ที่ผ่านการเลือกสรรกลั่นกรองแล้วไปใช้ในกระบวนการให้การศึกษา อันจะยังผลให้สมาชิกในสังคมเกิดความเข้าใจ ตระหนักในคุณค่า และนำไปปฏิบัติอย่างเหมาะสม และสอดคล้องกับยุคสมัย

6. การเฝ้าระวังทางวัฒนธรรม

ทุกภาคส่วนในสังคม ทั้งภาครัฐ รัฐวิสาหกิจ เอกชน สมาคม มูลนิธิ ประชาชน เยาวชน และเด็ก ต้องมีส่วนร่วมในการรักษาวัฒนธรรมของชาติ ตามแนวความคิดที่ว่าประชาชนทุกคนเป็นเจ้าของวัฒนธรรม การรักษาหรือสืบทอดวัฒนธรรม โดยเจ้าของวัฒนธรรมเองจะทำให้เกิดความยั่งยืนถาวรตามที่รัฐธรรมนุญกำหนด การสร้างความรู้ความเข้าใจให้ตระหนักถึงความสำคัญในการเฝ้าระวังทางวัฒนธรรม อีกทั้งเด็กและเยาวชนเป็นกลุ่มเสี่ยงกลุ่มใหญ่ในสังคมปัจจุบันที่ได้รับอิทธิพลและผลกระทบจนทำให้ค่านิยมและวัฒนธรรมที่ดิงามเบี่ยงเบนและเปลี่ยนไป เพราะฉะนั้น การจะช่วยกันตรวจสอบและเฝ้าระวังเด็กและเยาวชน ซึ่งเวลาส่วนใหญ่อยู่ในสถานศึกษา จึงจำเป็นต้องให้เด็กและเยาวชนผู้ซึ่งรู้ เข้าใจ และสัมผัสปัญหา จะได้ช่วยแจ้งเตือนเพื่อนๆ ให้รู้เท่าทันและห่างไกลจากภัยต่างๆ อีกทั้งช่วยแจ้งผู้ใหญ่และให้ข้อมูลที่ถูกต้อง เพื่อที่จะช่วยกันสร้างภูมิคุ้มกันที่แข็งแรงให้กับสังคม และที่สำคัญจะได้ช่วยกันป้องกัน และแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้อย่างถูกต้องเหมาะสมและยั่งยืน

7. การพัฒนากฎหมาย

กฎหมายที่มีอยู่ในประเทศไทย ที่ใช้บังคับอยู่ในปัจจุบันยังไม่เพียงพอที่จะคุ้มครองมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ เช่น ไม่มีการคุ้มครองภูมิปัญญาที่ส่ำสมมาในการแสดงออกของมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ เช่น ศิลปะการแสดงและงานช่างฝีมือดั้งเดิม รวมทั้งยังไม่มีการคุ้มครององค์ความรู้ต่างๆ นอกเหนือจากการแพทย์แผนไทย เช่น เครื่องจักรกล ลวดลายผ้า ไม่มีการแบ่งปันผลประโยชน์จากการนำทรัพยากรพันธุกรรมไปใช้ประโยชน์ รวมทั้งไม่มีบทลงโทษจากการนำมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้มาใช้อย่างไม่เหมาะสม

กระบวนการปกป้องคุ้มครองมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้โดยชุมชน

กระบวนการปกป้องคุ้มครองมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้โดยชุมชน มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อความสำเร็จและความสำคัญต่อการจัดการปกป้องมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ให้เป็นระบบ โดยมีกระบวนการ ดังต่อไปนี้ (สวช. 2551)

1. **กระบวนการมีส่วนร่วม** เป็นการมีส่วนร่วมของประชาชนในพื้นที่ต่อการดำเนินการกิจกรรมด้านวัฒนธรรม ถ้าประชาชนในพื้นที่มีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมทางวัฒนธรรมมาก จะส่งผลให้การจัดการด้านวัฒนธรรมมีความมั่นคง และมรดกทางวัฒนธรรม จะได้รับการดูแลรักษา

อย่างต่อเนื่อง

2. **กระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน** ประกอบด้วยการวิเคราะห์สถานการณ์เพื่อรู้จักตนเอง ชุมชน และสังคม การกำหนดแผนงานหรือกิจกรรม การลงมือปฏิบัติงาน และการประเมินผล ซึ่งกระบวนการดังกล่าวจะเป็นปัจจัยหลักในการจัดการทรัพยากรมรดกทางวัฒนธรรม

3. **กระบวนการรวมกลุ่ม** เป็นกระบวนการเพื่อเชื่อมโยงคนที่มีความรู้ ความสามารถ และความเข้าใจในบริบททางวัฒนธรรมมาทำงานร่วมกัน เป็นการเพิ่มโอกาสในการแก้ปัญหา และมีอำนาจต่อรองในการดำเนินกิจกรรมในชุมชนเพื่อให้ประสบผลสำเร็จได้

4. **กระบวนการฟื้นฟู ผลิตซ้ำ และสร้างใหม่** เป็นการที่ชุมชนนำเอาทรัพยากรทางวัฒนธรรมมาฟื้นฟู ปรับปรุง และพัฒนาเพื่อใช้ประโยชน์ในบทบาทใหม่ หรือเพื่อใช้ในการแก้ปัญหาของชุมชน ชุมชนนั้นย่อมจะธำรงรักษามรดกทางวัฒนธรรมของตนไว้ได้

5. **กระบวนการให้สิทธิชุมชน และข้อบัญญัติของชุมชน** เป็นกระบวนการที่ทำให้ชุมชนมีการรักษาและสืบสานมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนไว้ได้ ถ้าชุมชนใดมีการนำสิทธิชุมชน และกฎเกณฑ์ของชุมชนมาใช้ในการขอความร่วมมือหรือใช้บังคับให้คนในชุมชนได้ปฏิบัติตาม จะทำให้ชุมชนนั้นเกิดความเข้มแข็งและจะช่วยให้ชุมชนมีกฎเกณฑ์ในการรักษา สืบสานมรดกทางวัฒนธรรม

6. **กระบวนการเสริมสร้างจิตสำนึกด้านวัฒนธรรม** เป็นกระบวนการเพื่อการสนับสนุนให้ชุมชนในท้องถิ่นมีการดำเนินการในกิจกรรมด้านวัฒนธรรม เช่น การจัดลานวัฒนธรรม การจัดพิพิธภัณฑ์ การพัฒนาศักยภาพผู้นำชุมชนด้านวัฒนธรรม และการศึกษาดูงาน เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อให้ชุมชนในท้องถิ่นได้มีความรู้ ความเข้าใจ เกิดความตระหนัก เกิดความรักและความห่วงใยในศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นของตน

7. **กระบวนการเชื่อมโยงเครือข่ายวัฒนธรรมท้องถิ่น** เป็นกระบวนการเพื่อสนับสนุนให้สถาบันต่างๆ เช่น วัด โรงเรียน สมาคม ชุมชนศิลปะพื้นบ้าน เป็นต้น ได้ร่วมกันดำเนินกิจกรรมด้านวัฒนธรรมภายใต้การสนับสนุนงบประมาณขององค์การบริหารส่วนจังหวัด เพื่อเชื่อมโยงเครือข่ายงานวัฒนธรรมท้องถิ่น พัฒนาคณะ พัฒนาชุมชน พัฒนาศิลปวัฒนธรรม และพัฒนาความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับวิถีชีวิตในบริบทวัฒนธรรมของตนเอง เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสานความสัมพันธ์ในมิติทางวัฒนธรรมต่างๆ

8. **กระบวนการพัฒนาศักยภาพผู้นำและคนในท้องถิ่น** เป็นกระบวนการเพื่อพัฒนาศักยภาพผู้นำและคนในท้องถิ่นให้มีความรู้ความเข้าใจและได้แนวทางการพัฒนาด้านศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่น

9. **กระบวนการใช้สื่อสาธารณะด้านวัฒนธรรมและการพัฒนา** เป็นกระบวนการเพื่อการเผยแพร่แนวคิด และกระบวนการด้านวัฒนธรรมไปยังประชาชนในจังหวัดให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ และความภาคภูมิใจต่อมรดกทางวัฒนธรรมของตน

การปกป้องคุ้มครองมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ควรจะได้รับ การส่งเสริม โดยมุ่งเน้นที่ประชาชนตระหนักถึงคุณค่า อัตลักษณ์ และความภาคภูมิใจในภูมิปัญญาของตนและชุมชน อันแสดงถึงเกียรติภูมิของชาติ ซึ่งเป็นการส่งเสริมความหลากหลายทางวัฒนธรรม ที่จับต้องไม่ได้ในประเทศไทย รวมทั้งเป็นการส่งเสริมบทบาทของชุมชนในการปกป้องมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ของตนให้คงอยู่และมีผู้สืบทอดต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- ประกาศสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ เรื่อง การจัดเก็บข้อมูลด้านศิลปะการแสดง และงานช่างฝีมือพื้นบ้าน ประจำปีงบประมาณ 2550 ณ วันที่ 27 มีนาคม พ.ศ. 2550 สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. (2548ก). เอกสารการประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อการศึกษาสถานภาพการคุ้มครองมรดกวัฒนธรรมวิถีชีวิต ณ ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย เมื่อวันที่ 8-9 กันยายน 2548. อัดสำเนา.
- สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. (2548ข). คู่มือการสำรวจสถานภาพข้อมูลภูมิหลังภูมิปัญญา ด้านมุขปาฐะ ประเพณีพิธีกรรม และความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติและจักรวาลตามโครงการภูมิบ้านภูมิเมือง. อัดสำเนา.
- สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. (2551). หนังสือคู่มือเบื้องต้น เรื่อง แนวทางการคุ้มครองภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม. อัดสำเนา.
- UNESCO. (2003). Convention for Safeguarding Intangible Cultural Heritage.